

Handen vet

Bodil Jönsson

Handens domän är inte ordens. Handens domän är handens. Det är så mycket den kan, handen. Så mycket den vet som vi sällan tänker på. Och när vi någon gång tänker på det, kan vi ofta inte beskriva det, vare sig för oss själva eller för varandra. Så för det mesta finns det bara ett sätt att komma underfund med vad handen vet och kan: att helt enkelt låta den visa.

Några staccato-aktiga nedslag som inledning

Handen/kroppen kontra tanken: I idrottssammanhang är skillnaden mellan kroppens kunskap och tankens alldeles uppenbar. "Det är bara till å åk", som Stenmark sa'. Motsvarande för golfspelare: ingen kan analysera fram hur klubban på bästa sätt skall träffa bollen, hur man skall hålla och hur benen skall knäa. Golfspelare vill inte ens försöka med analysen, för de vet fullt ut att tillslaget bara förlorar på om den (medvetna) hjärnan får vara med.

Handen kontra sinnena: Handen visar sig ofta vara pålitligare än våra sinnen. Den verkar ha sina egna bedömningsgrunder. Låt mig exemplifiera med en enkel situation där synen låter sig luras. Antag att det framför dig finns två identiskt lika cirklar, 1 och 2. Cirkel 1 är omgiven av små cirklar, cirkel 2 är omgiven av stora cirklar. Din uppgift är att tala om vilken som är störst, cirkel 1 eller 2. Hur uppmärksam du än försöker vara för att kompensera för de olika omgivningarnas inverkan på ditt omdöme, säger synen dig alldeles entydigt (och felaktigt) att det är 1:an som är störst. Men *handen* däremot låter sig inte luras så lätt. Får den ta efter cirklarna, öppnar den sig precis lika mycket i båda fallen.

Handen/armen kontra robotik: Mekaniken i kombinationen handen – armen är genial. Att konstruera robotarmer med fulländade robothänder hör till de absolut svåraste mekaniska uppgifterna. Ja, de lösningar som hittills presterats i robotväg kan knappast sägas spela ens i samma division som den mänskliga handen kombinerad med den mänskliga armen.

Handens precision kontra kulturförändringar: Bara ett kuriosaexempel om hur man i mitten på 90-talet i USA lade märke till hur mycket bättre de unga blivande kirurgerna var på de finmekaniska delarna i det blivande yrket än vad deras äldre kollegor hade varit när de var i samma ålder. Lite orsaksanalys gav vid handen att skillnaden utgjordes av de nya studenternas vana vid dataspel sedan barnsben/barnshänder. Som en sammanfattning myntades uttrycket "nintendo surgeons". Och visst,

datorer och dataspel förbättrar viss motorik och försämrar annan. Vilket kan få effekter för stora delar av en generation.

Handens "jag" kontra de andra "jag":en: Det finns inget enda enkelt "jag". I stället har vi inuti oss ett antal "jag" som vi inte kontrollerar fullt ut och som inte heller rapporterar fullt ut till det medvetna och verbala jaget. De olika jagen sköter sitt, var för sig, ofta i ett subtilt samspel med varandra men utan att blanda in det tankens jag som nu sitter här och tar hjälp av handen för att skriva ord i datorn och på papper.

Så med dessa inledande nedslag som bakgrund känns det lite märkligt att ett helt kapitel framöver i *ord* försöka beskriva, analysera och värdera handen och dess verk. Går det överhuvudtaget? Och hur kan jag specificera vilka hantverk som jag bär med mig in i dessa eftertankar? Det sista är kanske det lättaste: jag valde att under en halvtimme förteckna allt sådant som jag kommer att tänka på att handen faktiskt kan *göra* och som jag använder mig av i detta kapitlet. Det hade hunnit bli 72 verb när halvtimmen var ute, och de kommer alla till användning när jag diskuterar handen och dess verk. Dessutom finns de samlade sist i kapitlet. Förutom dessa faktiska handgärningsverb har jag inte kunnat låta bli att notera hur några av språkets handanknutna metaforiska ord dyker upp här och var: behandla, begripa, beröra, bära, fatta, få fatt på, gripande, rörande, ta tag i,...

Själv skulle du säkert få en helt annan lista än mina 72 ord. Men kanske kan du ändå få någon inspiration av mina funderingar nedan kring vad det egentligen är som handen vet, hur den använder sig av sina kunskaper, och hur vi sedan i vår tur värderar handens kunskap och vilka konsekvenser detta har.

Olika sorters kunskap

Olika kulturer värderar olika sorters kunskap olika högt. I Platons Grekland stod hantverkaren inte högt i kurs. Det fanns till exempel inte en snickare som kunde göra en konkret stol utan att denna hade någon sorts defekt. Och i den platonska kulturen var det inte det förverkligade och därmed ofullkomliga som var det viktiga utan själva *idén* om stolen, själva "stolheten". I en sådan tankevärld stod vetenskapen, matematikerna, filosoferna skyhögt över hantverkaren. Lägre stående än hantverkaren blev då egentligen bara konstnärerna (de som inte ens kunde göra en ofullkomlig stol utan bara kunde måla av den...) och de som arbetade med än mer jordiska ting.

I vår samtida västerländska kultur är värderingarna visserligen inte så entydigt negativa till det konkreta och praktiska. Men också i dag värderas ofta den abstrakta kunskapen högre än den exempelbaserade och konkreta, och den teoretiska kunskapen ses i alltför många sammanhang som viktigare än den praktiska. Samtidigt är bilden inte helt entydig: till exempel har under en lång period det hantverk som utövas av kirurger och civilingenjörer stått högt i kurs. Och design har blivit till ett inneord de senaste åren.

Teori kontra praktik

Jag är den första att erkänna att det inte finns något så fantastiskt och praktiskt som en god teori. En *teori* är inget annat än en *vedertagen sammanhangsföreställning*. Har man en fungerande föreställning om hur saker och ting hänger samman, har man be-gripit (se där hur ett litet handens ord smög sig in) teorin, fått fatt på den, kan man sedan klara sig i alla de sammanhang för vilka teorin i fråga gäller. Men har man å andra sidan inte fattat (ytterligare ett hand-ord) teorin, är den totalt ointressant och oanvändbar. Då vore det mycket bättre om man i stället hade haft den tillämpade fallspecifika kunskapen.

Men låt mig inte förta handen att den också har sina egna, för min tanke otillgängliga sammanhangsföreställningar. Några exempel:

Det är bara handen som vet hur den skriver ditt namn. Du kan inte uttrycka det verbalt, och det kan inte handen heller. Men den kan *göra*. Och den kan göra det med en sådan precision att namnteckningen går att kontrollera inte bara utifrån dess slutliga form utan också utifrån processen. Under pågående skrift är den relativa skrivhastigheten mellan olika delar av namnet karakteristisk för skribenten liksom hur hårt man trycker med pennan. Ja, faktum är att också själva namnteckningsprocessen är så unik och individuell att hastighetsmätningar och tryckmätningar kan användas för att försvåra namnteckningsförfalskningar.

Det är bara handen som vet hur den känner igen. Handen känner igen dina nycklar i fickan. Förmågan att känna igen är en egenskap som kan skadas selektivt – en form av känselblindhet. Tänk bara om handen inte kände igen din egen hud (och genast reagerade på avvikelser). Eller om den inte kände igen hur ett äpple skall kännas (och äcklades av om det är ruttet). – Handen vet ungefär hur tungt ett fyllt glas är. Om glaset är mycket tyngre (så som ibland teknologer roar sig med att ställa till det i samband med nollningar och liknande aktiviteter), tror var och en som försöker lyfta glaset att det är fastlimmat i bordet. Att det skulle kunna vara så att någon har lurats genom att bara göra glaset blytungt ligger liksom utanför handens fattningsförmåga (se där, ännu ett ord från handens värld som finns också i metaforisk betydelse).

Det är bara handen som vet vart den skall gå för att klia. Detta gäller inte bara för människohanden. I ett lika rått som tydligt experiment kan man visa hur grodor som först fått mista huvudet på en fysiologilaboration och sedan får en droppe av en frätande vätska på sig, försöker komma åt just den fläck där vätskan träffat.

Hantverk och tankverk

Jag har förmånen att samarbeta med många hantverkare, både i tjänsten och privat. Första gången jag funderade över hur ringaktat tankeinslaget ibland är i hantverket var när en slöjdlärare sa till mig att elever brukade tycka om att komma till slöjden, ”för här slipper de tänka”. ”Tror du själv på

det?!” blev min motfråga. Och sedan hade vi ett långt samtal om detta med hantverk och tankverk.

Alldeles självklart är både medvetna och omedvetna tankar inblandade när man t.ex. skall klippa till ett tyg. Det är ett räknande och ett vridande och ett vändande. Därtill kommer allt detta omedvetna, bland annat den känsla som skall till för att saxen skall bära sig åt på rätt sätt.

Går jag från det begränsade tyget över till större insatser i rummet, behöver jag bara titta mig omkring. Jag sitter här i ett arbetsrum, konstruerat av en möbelsnickare och mig själv i samverkan. En väldig massa fack och hyllor, lådor och bordsytor är det, gjorda för att passa just mig så att vi, inredningen och jag, kan arbeta tillsammans. Det handlar om att kunna sitta bra, hålla struktur och kompensera för min slarvighet. Sett med utgångspunkt från det här rummet skulle nog ingen kunna märka hur slarvig jag egentligen är. För tillsammans är vi nämligen inte slarviga, rummet och jag. Det finns en ordning här som är vår och som oftast går att hålla. Lägg därtill att allt är gjort i ask och att ytbehandlingen är gjord med svagt vitkalkad olja, så får du möjligen en aning om vad jag talar om.

Ändå har du inte fått veta så mycket om vad det är i denna för hand tillverkade inredningen som ger den dess värde för mig. För det är inte alls bara det med ordningen och det är inte heller bara det som vi brukar inkludera i hantverk (individualitet, omsorg, precision, yta). Viktigast är nog att det i så hög grad avspeglar ett *komplett tankverk* och en process från den allra första stund då jag sa ”tänk om du och jag skulle göra ett arbetsrum till mig?!” och över till nu. Vid det här laget är arbetsrummet mättat av användarerfarenheter. Det har inte förfallit utan åldrats vackert och på något sätt blivit både vackrare och mer funktionellt vartefter. Också detta fanns troligen med redan i den första konstruktionsprocessen.

Upp till allt detta kommer det tankverk och känsloverk som är min *minnesbild* av hantverkaren under själva arbetet. Den minnesbilden är faktiskt inbyggd i rummet. Evert Taube besjunger det på sitt sätt i strofen om den glade bagaren:

”Han sjunger när han bakar,
och arbete med fröjd.
Det ökar varans värde,
Och köparen blir nöjd.”

Allt behöver inte vara sång och fröjd för att tillföra värde bakefter. Fullt av relation är också soffbordet som inte ville bli stabilt på sina tre ben, vart och ett uppslitsat i tre grenar innan det förankrades i bordet. Men oftast häpnar jag bara i stället för att bli delaktig i bekymmer. Inför muraren som kunde mura yttermurar på samma sätt som man gjorde på 1800-talet. Och som på fri hand (efter att ha gjort en massa modeller till mig) kunna mura in en öppen spis i en vägg som fungerade och det med gott drag. Jag tänker också på arkitekten, byggmästaren, konstruktören och snickarna som kunde förutse *konsekvenser* av allt det som jag bara hade idéer om. Det hantverk som de var mäktiga att utföra var så nära relaterat till deras tankverk både

om slutresultatet och om processen att jag vill påstå att hantverk och tankverk är oskiljaktiga. Speciellt viktigt för hantverket tror jag det är att hantverkaren - när det är som bäst – behärskar processen och *samtidigt* från första stund kan se slutresultatet framför sig.

Det är inte alltid som den som ritar, designar, konstruerar kan vara den samme som den som utför. Men visst spelar överlappningen stor roll. Självfallet måste det bli ett helt annat resultat om till exempel den designande glaskonstnären har erfarenhet av arbete i glashyttan. Av pågående process och på plats. Kunskap i handling.

Hantverk som kommunikationsform

Hantverket kan ibland användas som kommunikationsform. Att göra tidiga mock-up:er (modeller som till vikt, storlek, mm överensstämmer med den planerade framtida produktens) är nästan nödvändigt om många inuti ett projekt skall kunna samarbeta utan missförstånd. Det går oftast inte att på papperet beskriva allt. Framför allt går det inte att göra det sekventiellt. Det är så många delar som är beroende av varandra i en konstruktion, och man behöver den faktiska modellen för att i tanken kunna gå mellan helheten och delarna och tillbaka igen. Tanken är inte tillräckligt visuell för att kunna bära mellan människor. Det behövs en yttre modell av tanken, skapad av en hand, för att man skall få en fixpunkt att relatera till.

Hantverk kontra mekanisering och masstillverkning

I det personliga hantverket finns det goda förutsättningar för relationer mellan beställare/användare och hantverkare. Så är det inte vid det masstillverkade. Det kan finnas aldrig så mycket tankverk bakom – man möter ändå bara produkten. Och det gör en väldig skillnad.

Skillnad gör också det egna hantverket. Det kan tillföra något som de köpta produkterna är oförmögna att bidra med. Låt mig ta exemplet med att baka matbröd. När bakmaskinerna kom, var det många av mina vänner som sa ”så bra det blir för dig med en sådan, du som bakar så mycket matbröd!” Jag förstod inte vad de menade, och jag har heller aldrig skaffat någon bakmaskin. För vore jag hänvisad till att använda en sådan, skulle många av mina skäl till att baka bröd plötsligt vara som bortblåsta.

Att baka bröd handlar för mig i stor utsträckning om beröring. Om att få blanda och röra manuellt, om att få ta i degen, om att knåda och låta jäsa och åter knåda. Känner jag efter, så är det nog detta som är själva bakandet. Ja, och så förstås allt det andra hantverket som även bakmaskinister kan få njuta: att forma bröden, att rätt hantera ugnen, att knacka på de färdiga bröden, att känna lukten i huset.

Handens beroende av återkoppling

När du borstar tänderna, får du flera återkopplingar på en gång – tänderna och tandköttet känner själva av beröringen, och handen som

håller i tandborstens handtag både trycker emot och får känna mottrycket. Detta förs samman till en komplett känsla för hur det skall vara när man borstar tänderna. Inte konstigt att det är så mycket svårare att borsta tänderna på någon annan på ett för henne behagligt sätt.

Det finns också en viktig återkoppling från döda föremål. När jag sitter här vid datorn och skriver, känner jag tangenternas nedtryckning och uppfjädring, och jag känner mus-klicket. Inte så att jag brukar tänka på det – nej, återkopplingen ingår i det som man tar för givet. Men om jag inte fick återkopplingen genom mottrycket eller klicket, då hade jag märkt det. Fundera gärna igenom hur beroende av återkoppling du är när du till exempel bryter av, bär, fattar tag i (utan att krossa), fingrar på något, gnider, gnuggar, griper tag i, håller fast, kastar, kniper, knådar, kramar, lyfter, petar, pillar, rullar, slår, smeker, spelar kort, tar i hand, torkar, trycker, vrider eller vänder blad! I alla dessa sammanhang samverkar ofta både syn och känsel, men du kan klara dig med bara känseln. I andra fall är du helt beroende av synen, t.ex. när du skall dosera, hålla upp, ta fram, ta upp, plocka blommor, plocka upp. Och vill du trösta någon, måste du troligen använda dig av alla dina sinnen.

Men det finns handrörelser där det inte är självklart vad det är som ger återkoppling? Vad är det till exempel som gör att du vet vad det innebär att vinka? Svaret på den frågan hänger ihop med allt det som ger dig din kropps bild. Kroppsbilden – inkluderande din handbild – är i själva verket ett internt bildminne av din kropp i tid och rum. En samlad bild av intryck från muskler, leder, ögon och rörelsecentra, t.ex. av hur det är att vinka, kan grundläggas tidigt i en människas liv – man behöver inte vara gammal för att till fullo behärska vinkningens konst och förknippa den med avsked. När man senare skall göra om det man redan gjort en gång tidigare (till exempel vinka), förväntar man sig utifrån den etablerade kroppsbilden att det skall komma en liknande återkoppling som förra gången.

För att tränga bakom några av alla våra fördomar om hur det kan gå till att etablera en kropps bild, vill jag gärna här ta med ett exempel ur den indiske läkarens Ramachandran bok "Phantoms in the brain":

Mirabelle är född utan armar med med *upplevelsen* att hon har dem. "Fast", säger hon, "mina armar är bara 6-8 tum". "Hur vet du det?" "Jo, för när jag sätter på mig min artificiella arm, är fantomarmen mycket kortare. Och mina fantomfingrar når inte ner till den artificiella handsken. Så vi har kompromissat och gjort protesarmarna kortare än normallängd men längre än mina fantomarmar." (Därmed motsvarar de ungefär hennes kroppsbild av armarna). Hon fortsätter: "Sedan är det så med mina fantomarmar att de gestikulerar medan jag pratar – nu, t.ex. – men de dinglar inte när jag går. Då är de som fastsfrusna."

Ja, precis så kan det vara, för det är helt andra delar av hjärnan, som håller rätt på armpendlingen när vi går, än de delar som styr hur vi gestikulerar när vi pratar. Att Mirabelle kunde ha fantomarmar med rörelser och allt, trots att hon aldrig haft någon arm, medan de flesta vuxna nyamputerade människors fantomarmar försvinner inom kanske en månad (dock inte Johns enligt nedan), beror på att vuxenamputerade *vet* vilken

återkoppling de skall få av sina armars rörelser. Får de inte dessa, tynar snart den inre armbilden bort. Men Mirabelle, som aldrig någonsin fått någon återkoppling från riktiga armar i rörelse, kan mycket väl ha kvar en fantomupplevelse.

Höger – och vänsterhänthet är ett annat exempel på något som kan utvecklas utan att man någonsin kunnat använda sina händer. Jag känner en kvinna som är uttalat högerhänt trots att hon aldrig kunnat göra något med sin högerhand. Det visade sig först då hon hade fått en robotarm på rullstolen och kunde känna i hela kroppen hur den satt på fel sida när den satt till vänster.

”När jag spelar tennis”, säger John (en annan person i Ramachandrans bok), ”försöker hela tiden min amputerade vänsterarm att kasta upp servebollen. Och den försöker ta telefonen. Och den viftar efter notan på krogen.” Hans fantomhand satt emellertid på axeln, mer eller mindre utan någon armstump emellan. Men om han försökte ta något, kunde handen avlägsna sig från axeln och ta föremålet, långt där ute i luften. När Ramachandran försökte prova detta genom att rycka undan en tekopp precis när John tänkte ta den med fantomhanden, skrek John till. Varför? Jo, för att han precis hade satt fingrarna runt koppens öra, och för att det gjorde så ont när muggen slets bort.

Vad allt detta säger oss är att kroppsuppfattningen, inklusive handuppfattningen, egentligen inte är något annat än en fantom skapad i ens hjärna. Och det gäller förstås också för oss med alla lemmar i behåll. Gör gärna följande experiment: sätt dig med ögonbindel på bakom en annan människa A, så att era näsor pekar i samma riktning. Be en tredje person B ta din högerhand och med den knacka några Morsesignaler eller något annat oregelbundet på A:s näsa. Samtidigt skall du be B att han på *din* näsa knackar med samma frekvens. Effekten kan bli att du känner det *som om din egen näsa* satt där framme på den andra människan! (Så upplever hälften av människorna det, allt enligt Ramachandran). Vår kroppsuppfattning är således mycket lättmanipulerbar.

Detta kan vara en viktig förklaring till varför människan har så lätt för att skaffa sig redskap och för att göra dem mer eller mindre till ett med kroppen. Vi skaffar oss till exempel lätt samma pekprecision med en pekpinne som med pekfingret. Vi kan känna oss som ett med hästen. Och åtminstone amerikaner kan känna sig som ett med bilen. Skogsmaskinisten, som med maskinen kan hantera kvistning och barkning och allt, gör ingen skillnad mellan vad maskinen gör och vad han själv gör med reglagen. Han är ett med sin maskin.

Detta med vår förmåga att vidga handuppfattningen till att också omfatta verktygen ligger bakom mycket av vår hantverksförmåga. Tänk bara på hur det *känns* när du borstar skor, borstar tänder, dammsuger, dammtorkar, filar, gasar (på motorcykeln), hugger ved, hyvlar, kavlar, klipper, lyfter, löder, polerar, rakar, skottar, skriver, skär, slipar, snickrar, sopar, spelar på instrument, spikar, stickar, syr, tecknar, virkar, vispar, vänder pannkakor,... Inget av det gör du direkt med handen – du har ett verktyg emellan. Men du tar med denna din utsträckta kropp (handen plus

verktyget) emot återkopplingen och förmår ge den en kroppslig tolkning. Egentligen ett fantastiskt mästerverk i sig.

Ett sätt att bli medveten om hur mycket handen vet, som den aldrig talat om för en tidigare, är att försöka simulera förmågan till "haptik", dvs. till att styra och ta återkoppling via känseln. Det används som förstärkande effekt i många datorspel – man kan bli väldigt rädd om man får återkoppling via handen eller ändan. Försök med en helt annan avsikt men med samma tekniska koncept pågår också för att utforma haptiska gränssnitt för blinda datoranvändare så att de skall kunna *känna* datorkommandon och *känna* föremål artificiellt med handen. När man som konstruktör försöker utveckla detta, blir man snabbt medveten om hur lite man upplever med känseln om man inte samtidigt rör handen. Har du tänkt på hur det är när du skall känna texturen på en yta? Att du nästan inte kan skilja sammet från siden utan att röra handen/fingret över ytan? Att det nästan bara är temperaturen som du känner av om du bara använder ett finger och håller det stilla – du känner om det värmer, bränns, kyler av eller känns lagom, men det är också allt. Vill du känna mer, måste du röra handen/fingret i sidled eller i djupled.

Att räkna på fingrarna

Grundläggande pedagogiska undersökningar visar hur viktigt det är att man lär sig uppleva talen 1-10 på många olika sätt. Fysikaliskt genom att kunna hantera föremål som stycken. Kroppsligt genom att räkna på fingrarna. Mentalt genom att kunna hantera 1-10 både som ordningstal och siffror. Har man på detta sätt blivit förtrogen med de första tio heltalen, finns det en god bas för förståelse av mer komplex matematik. Och det är som om vi behöver *alla* dessa sätt för att verkligen fatta.

I detta handens sammanhang är det givetvis räknandet på fingrarna som jag vill poängtera. Hur viktigt och djupt grundat detta är visar sig bland annat i att somliga människor utan händer faktiskt använder sina fantomfingrar till att räkna med.

Att lära sig ett hantverk

När man skall lära sig ett hantverk, hamnar man ofta i en lärling-mästare-relation. Det behövs ett möte där i själva görandet för att man skall kunna lära sig, inte bara ett möte i ord. Handen måste få tala själv.

Jag tänker på detta ibland när jag våndas inför populärvetenskap. Det finns så stora och delvis berättigade förhoppningar på att det skall gå att förstå teoretiska sammanhang, åtminstone så där på ett ungefär. Helst lätt och med en minimal egen tidsinsats. Men jag har aldrig träffat någon som förväntar sig att kunna bli till exempel populärrumakare/amatörumakare. Inför just detta, själva lärandesammanhanget, är det som om det finns en underförstådd men *stor* respekt för hantverkskonsten och en avsevärt mindre respekt för forskarens kunskap.

Massage och beröring – ett handens verk

Det var historikern Birgitta Odén som satte igång en hel lång tankekedja i mig när hon sa att "vårdfällan" kan vara ett av dessa begrepp som låser fast tanken åt fel håll. Tänk om vården och omsorgen om barn och gamla, sjuka och funktionshindrade människor också för den utövande människan oftare är en förmån än en fälla? Tänk om det är *effekterna* av att kvinnor är så starkt överrepresenterade i all vård och omsorg med beröring och närhet som gör att kvinnor lever längre och klarar somliga påfrestningar bättre än män?

Vad skulle det då kunna vara i kroppen som kan ge dessa effekter? Kanske det *oxytocin* som fysiologen Kerstin Uvnäs Moberg inriktar sin forskning på. Oxytocin är en kroppsegen substans som medverkar till mer lugn-och-ro och mindre smärta och som frigörs genom bl.a. beröring, amning, kärlek, närhet. Delar av massagens effekter kan också ligga här.

Det är idag bara alltför välkänt hur många människor det är som inte klarar stressen, vare sig i arbetslivet eller privatlivet, och som just därför går under. Insatser görs, men framgången låter vänta på sig. Tänk om en lösning kan ligga i att försöka *öka* tyngden i lugn-och-ro-vågskålen, dvs. aktivera kroppens eget system för detta, snarare än att *minska* tyngden i stress-skålen? Satsa på att öka mängden oxytocin i stället för att satsa på att begränsa mängden adrenalin? Det är trots allt balansen som är det viktiga.

Titta t.ex. på barnen! De är mästerliga på att hitta rätt balans, bara inte vi vuxna med vårt jäktande för in dem i en obalans. De växlar fulländat på egen hand mellan rörelse (intensiv lek) och stillhet (söker närhet, beröring, vila, upp i knäet, tummen i munnen, lyssna till saga) och så återigen rörelsen.

Jag låter detta exempel om *effekterna* på människokroppen av beröring få bli detta kapitel:s sista. Det talar starkt för att vi har alla skäl att känna stark vördnad inte bara för handen och dess verk utan för effekterna av hantverk, också på människokroppen i sig.

Coda

Detta är de handens verksamheter som jag tagit upp i detta kapitel:

bryta
brännas
bära
dammsuga
dammtorka
dosera
fatta
fatta tag i
fila

fingra på
gasa på motorcykeln
gnida
gnugga
gripa
hugga ved
hyvla
hålla
hålla upp
kasta
kavla
klia
klippa
knipa
knåda
krama
kylas
känna
känna igen
lyfta
löda
massera
mätta
peka
peta
pilla
plocka blommor
plocka upp
polera
raka
rulla
sandpappra
skjuta
skotta
skriva
skära
slipa
slå
smeka
snickra
sopa
spela instrument
spela kort
spika
sticka
styra
sy

ta
ta fram
ta i hand
ta upp
teckna
torka
trycka
trösta
vinka
virka
vispa
vrída
vända blad
vända pannkakor
värmas
äcklas